

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Bodor Antal:

A falukutatás jelentősége és módja

1. Nagy megpróbáltatások és sorscsapások után az életképes nemzet figyelme rendszerint a falu felé fordul, a megújodáshoz elsősorban onnan merít öserőt, a földművesnépet pedig fokozottabb gondozásban részesíti. Velejár ezzel a falu alaposabb megismerése, amiben ösztönös megérzéssel az ifjúság szokott előljárni. Ennek messze kiható nagy jelentőségét több példa igazolja, de legtanulságosabb a velünk rokon finneké, akiknek *csodálatos nemzeti kultúrája, művészete és közszelleme elsősorban az ifjúság egykori falumunkájának köszönhető.*

Amikor ugyanis *Napoleon* békeparancsára a művelt svédek fennhatósága alól az orosz iga alá kerülve nemzeti öncélúságuk tudatára ébredtek, az addig csak a népnél őrzött finn nyelv, művészet és hagyományok kifejlesztésére az ifjúság indította meg a mozgalmat. A huszonegy éves *Lönnrot* bejárta a falvakat, megismerte a nép lelkét, életmódját, összegyűjtötte régi énekeit s napfényre hozta a legnagyobb szerűbb eposzt, az ezerévig élőszóval őrzött *Kalevalát*. Annak leírásai alapján aztán több ifjú felkutatta Európa keletén az őshazát, ahol a magyarokkal való rokonság nyomait is megtalálták. Példájukat többen követték s a „Hangyák” társaságában tömörült ifjak éveken át alaposan tanulmányozták a nép lelkét, életviszonyait és díszítő művészetét, az összegyűjtött néprajzi tárgyakkal pedig több múzeum alapját vetették meg. Ezzel módot és ösztönzést adtak arra is, hogy a városi házak építése és berendezése a népies stílushoz alkalmazkodjék. Mozgalmuk nyomán *a falu és a város között egészséges kölcsönhatás fejlődött ki, ami a nép színvonalát emelte, a vezetőosztályt erős nemzeti és szociális érzéssel töltötte el, a maroknyi finn népet pedig a zord északon a jóllét és műveltség magas fokára segítette.*

Ha nem is ennyire felemelő, de tanulságos további példa a cseh nyelvtengerben az elnyelés ellen küzdő német nyelvterületek „*Heimatskunde*” mozgalma, amit a tanítók indítottak a jelen század elején. A németiségnek fájához s a faluhoz való ragaszkodását erősítette ez azzal, hogy a szülőföld múltját, mai értékeit és szépségeit a tanulókkal az iskolában, a felnőttekkel pedig előadások s járásai és községnomografiák útján megismerhette. A háború után ez a mozgalom átcsapott Ausztriába és Németországba is, s ott az egy ideig erős szociáldemokrata irányzat nemzeti ellenhatásaként bontakozott ki. Egész sereg ily célú egyesület és folyóirat látott munkához s a sok helyen már elhagyott népviseletek, szokások s az elfeledett régi dalok és táncok ennek nyomán kellő megbecsülésben részesültek.

A falvak megismerése mellett német nemzeti célokat szolgál a „*Wandervögel*” mozgalom is, amely abból áll, hogy az ifjak tízezrei gyalog bejárják az országot, falusi házakban keresnek szállást, ellátást s vándorlásuk közben sokat látnak, tapasztalnak, másfelől pedig német nemzetiségű dalok, szavaltatok előadásával szórakoztatják a falu népét s erősítik bennük a faji öntudatot. E „vándormadarak” a mi vidékeink német lakosságát szintén felkeresik s nem mindenben előnyös hatásukat csak a magyar ifjúság hasonló irányú lelkes munkájával lehetne ellensúlyozni.

A kisebbségi sorsra jutott felvidéki és erdélyi ifjúság többévi ösvénykeresés után szintén rájött arra, hogy jövőjét csak a falu és a város egészséges kölcsönhatásának kifejlesztése, a nép felemelése s a vezetőosztály nemzeti és szociális érzékének erősítése útján biztosíthatja. Ezért északon a „*Sarlások*”, majd a „*Prohászka-körök*”, keleten főképpen az „*Erdélyi Fialatok*” című folyóirat faluszemináriumába tömörült ifjúság gondos előkészítés után kemény és áldozatos fa-

lumunkához kezdtek. Különösen az erdélyiek tudtak e rendszeres kiszállásaik, útmutató vezérfonalaik s a munkájukról beszámoló falufüzeteik segítségével igen figyelemreméltó eredményeket elérni. Munkájuk nem idegen mozgalom utánzása, mert annak gyökerei a jelen század elejéig nyúlnak vissza, amikor a kolozsvári ifjúság több lelkes tagja „*Népegyetem*” címen szervezetet létesítve magyaros viseletben járta a falvakat, előadásokat tartott, tanítva tanult s egész életére kiható tapasztalatokat szerzett.

Erdélyben tanulságos példát nyújt a maroknyi *szászág* is, amely nyolc évszázadon keresztül azzal tudta nemzetiségét fenntartani, hogy a falu és a város közt kultúrközösséget teremtett. Tanult emberei előbb rendszerint a falun működnek s ifjú erejük javát a vidék felemelésére szentelik, annak egyszerű, egészséges közszellemét pedig később magukkal viszik a városba. Újabbban az értelmiségi ifjúság a *szünidőben mezei munkákat is vállal, hogy a földművesnép küzdelmes életét így közelről megismerje s azt jobban megbecsülni tudja.*

Romániában a tudományos felukutatás terén *Dimitru Gusti* bukaresti egyetemi tanár szemnáriuma végez komoly munkát a annak eredményeit a Román Szociális Intézet terjedelmes kiadványaiban teszi közzé. *Gusti* tanár minden tudomány szak legkiválóbb hallgatóit ugyanazon falunak több hónapig tartó alapos vizsgálatába vonja be s módszere így lényegesen eltér a *Leopold von Wiese* kölni professzorétól, aki egy járás több községét veszi egyidejűleg vizsgálat alá s az ezekben különböző irányban dolgozó kutatók közt az időnkénti közös megbeszélések útján létesít kapcsolatot és munkaközösséget.

A tudományos faluvizsgálat legmagasabb fokon ma *Észak-Amerikában* áll, ahol a bajok megelőzésére irányuló törekvés már a háború előtt több téren érvényre jutott s az ottani hagyománynélküli és kevert lakosságú farmok és falvak termelési és életviszonyaiban mutatkozó beteges tünetek alapos vizsgálatára szintén kiterjeszkedett. Ennek elősegítésére *Roosevelt* elnök 1911-ben nagyobb alapot létesített, aminek támogatásával ma már több egyetemen külön falu- és farmkutató intézetek működnek.

Hazánkban a javítócélu faluvizsgálatnak már egy-két évszázaddal ezelőtt lelkes úttörői voltak, így *Bél Mátyás*, *Tessedik Sámuel* és *Berzeviczy Gergely*, de az egész nemzetet felrázó erővel csak *Széchenyi István* tudta *falvaink elmaradottságát s a jobbágyrendszer hátrányait szem elé tárni*. A múlt század derekán *Fényes Elek*, *Galóczy Károly*, *Palugyay Imre*, *Orbán Balázs* indítottak széleskörű szülőföld-ismertető munkát, ebben azonban a történelmi és földrajzi rész a társadalmi állapotok leírását és a bajok megállapítását háttérbe szorította, úgyhogy e korszak legjobb faluszociográfiáját egy külföldi szakírónak, *Le Play*-nek köszönhetjük, aki „A munkás-kérdés reformja” című könyve külön fejezetében ismertette a tiszamenten jobbágyok életviszonyait s az adatokat ehhez 1846-ban tett magyarországi útján, Hatvanban gyűjtötte össze. *Ditz Henrik* bajor közigazdász pedig „A magyar mezőgazdaság” címen 1869-ben magyarul is megjelent könyvében a kisgazdák és a nemesi birtokosoknak a jobbágyfelszabadítás előtti és utáni gazdasági és társadalmi viszonyairól adott éles meglátással, tanulságos leírást.

A kiegyezés után a gyorsan fellendülő városokra terelődött a figyelem és az csak a 90-es években fordult némileg a falu felé, amikor az amerikai olcsó búza versenye miatt eladósodott s az uzsorakamattól tönkrement gazdák tízezrei a városba vagy külföldre vándoroltak, a vidék pedig a pusztulás, reménytelenség s a munkászavargások színhelye lett. A gróf *Károlyi Sándor*, *Darányi Ignác* és *Bernát István* vezetése alatt megindult agrármozgalom előbb a falu bajainak gondos vizsgálatára törekedett s a „Magyar Gazdák Szemléje”-ben számos ily célú községmonográfia jelent meg. Ezek a gazdálkodási, birtok- és hitelviszonyok megvilágítására s a szövetkezeti gondolat terjesztésére fektették a súlyt, a népléleken történt változások, valamint a kulturális és egészségügyi állapotok és szükségletek leírása pedig többnyire háttérbe szorult. Ugyanakkor az etnográfusok népművészetünk gazdag kincseit tárták fel, s a népeletben inkább az ősi sajátosságokat kutatták, úgyhogy a halászok és pásztorok kitűnő szociográfiáját is a természettudós *Herman Ottó*nak köszönhetjük. Még jó, hogy néhány kiváló írónk, *Petőfi*, *Arany*, *Jókai*, *Mikszáth*, majd *Gárdonyi*, *Tömörkényi*, *Móricz*, *Móra* és mások egymásik vidék népének egykori életét s gondolkozását műveikben megörökítették.

Az egyformának és egyhangúnak látszó falu kevés embert érdekelt a háborúig, amikor a világháborúban is új rétegződéseket és állapotokat, új mélységeket és magaslakat teremtett, s ezek aztán külön vizsgálatra szorultak. Az 1920-ban alakult Faluszövetség ezért az ily irányú kutatásra is kiterjeszkedett: az összes községekből összegyűjtött kérdőív-válaszok

alapján tájékozódott a változott viszonyok, szükségletek és törekvések felől s ezek alapján számos kulturális, községfejlesztési, népgondozó és termelési mozgalmat indított, emellett a válaszadásba bevont sok ezer vezetőember figyelmét a falubeli hibákra és tennivalókra ráterelte. A szövetség a gyakorlati célokat tudományos alapossgal szolgáló faluvizsgálat elősegítésére vezérfonalat adott ki s ennek nyomán vezetőemberek és kisgazdák községmonográfiákat írtak s közülük több meg is jelent külön füzetben vagy folyóiratban. Különösen „*A Falu*” című lap tizenkét évfolyama sok községleírást, szociográfiai és falupolitikai tárgyú cikket közölt, ezért a kutatók számára gazdag forrással szolgált.

A Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága a Balaton és környéke természeti, föld- és néprajzi viszonyait évekig tartó kutató munkával tárta fel, s annak eredményeit egész könyvsorozatban tette közzé. A társaság utóbb az Alföld tudományos vizsgálatát is munkatervébe vette.

A háború után az eddig elhanyagolt Alföld és a tanyavilág gyakorlati kérdései szintén felszínre kerültek s e téren különösen *Kaán* Károly akadémikus s *Gesztelyi Nagy* László mezőgazdasági kamarai igazgató széleskörű társadalmi tevékenységet fejtettek ki. Az Alföld tudományos kutatásával foglalkozik elsősorban a debreceni és szegedi egyetemen kapcsolatos két Alföldkutató Bizottság, s a „Föld és Ember” című folyóiratban megjelent emberföldrajzi tanulmányok, a Földtani Intézet talajvizsgálatai s több közegészségügyi s más egyetemi intézet helyi felvételei szintén a magyar falu és a tanyavilág alapos megismerését segítették elő.

A háború után eként fellendült falukutató munkában azonban nálunk egy ideig csak kisebb számban vettek részt a fiatalok s ezek is többnyire a közgazdasági egyetem községpolitikai szemináriumának hallgatói voltak, akik doktori értekezésük tárgyául egyik-másik falukérdést vagy községmonográfiát választottak, ezekben azonban a szociográfiai részt többnyire csak újabban, a válság óta dolgozzák ki alaposabban.

A Csonkaország Ifjúsága rendszeres faluvizsgálathoz 1928-ban kezdett hozzá, amikor a Kolozsvárról Szegedre került egyetem néhány hallgatója a környékbeli tanyákra népdalok gyűjtése és rajzoltatás céljából kijárva s az ottani elhagyatottságot látva, ez arra ösztönözte őket, hogy alaposabban vizsgálják az állapotokat és behatóbban foglalkozzanak a néppel. A latifundiumok közt meghúzóódó falvak és tanyavidék elmaradottsága s a nagyváros csillogó élete közt mutatkozó ellentétek azonban egyik-másik ifjút élesebb kritikára készítettek, mások pedig félreértések miatt elkedvetlenedve egyidőre abbahagyták a szépen megindult munkát. A szegedi mozgalom így is sok tanulságot nyújt a jövő számára.

Pár év óta a sárospataki teológiai ifjúság szintén faluszemináriumot létesített s tanári vezetés mellett rendszeres kiszállásokat végez. A „*Turul*” bajtársi szövetség hasonlóképpen hozzálátott a falumunkához, újabban pedig a „*Pro Christo diákszövetség*” tagjai járnak ki rendszeres szociográfiai felvételekre.

A falukutatás terén fontos hivatás vár az öregcserkészekre is, akik ifjabb éveikben a nyári táborozás alatt a közeli falvakban már környezettanulmányozást végeztek s azok lakosságával bensőségebben érintkezve ember- és természetismeretre tettek szert s a vizsgálódáshoz készséget szereztek. Ezek segítségével az öregcserkészek a falu bonyolultabb kérdéseinek tanulmányozására szintén vállalkozhatnak s egyik lelkes csoportjuk 1934. év nyarán már meg is kezdte a társadalomrajzi adatgyűjtést. Kérdőpontokat készítették s a „*Fiatall Magyarorságot*” című folyóiratuk külön számában részletes célkitűzést és munkatervet adtak.

Az öregcserkészek Regöcs csoportja más irányban végez falumunkát. Tanfolyamokon és regöcskátéjával tanítja ki tagjait arra, hogy miképpen végezzék a néprajzi tárgyak s a nép ajkán élő régi dalok, mondák gyűjtését, közben pedig hogyan terjesszék a cserkész-szellemet. Tagjai évek óta járják nyaranta a vidéket, kint élnek a tanyákon, halászok, pásztorok sátraiban, részt vesznek azok munkájában, szórakozásaiban, s testben-lélekben megerősödve, néprajzi gyűjtésük értékes anyagával térnek vissza a városba.

Az Országos Széchenyi Szövetség 1905-ben történt megalakulása után mindjárt megkezdte az egyetemi ifjúság falusi kiszállásainak és előadásainak szervezését, és ezzel módot nyújtott a vidék megismerésére. Az előadók kiképzése céljából tanfolyamokat rendezett, de a módszeres faluvizsgálathoz csak 1934. évben látott hozzá, amikor az agrárszettlement osztálya rájött arra, hogy a falunak a háború, a pénzhiány, majd a mezőgazdasági válság miatt átalakult gondolkozását, életmódját, társadalmi és gazdasági helyzetét alaposan ismernie kell annak, aki a földműves-népen segíteni akar.

A falukutatás ügyét jelentősen elő fogja segíteni az a körülmény is, hogy az új népoktatási tanterv a szülőföld alapos tanítását és ismertetését kívánja, s az ennek elősegítésére szolgáló „Szülőföldismereti anyaggyűjtő füzetének” összeállításához már 1100 iskola hozzákezdett. E gyűjtő munka a tanítók és tanárok kutató képességét növelve, őket később községmonográfiák és társadalomrajzok készítésére is ösztönözni fogja. A Tanítóképzési Tanácsok Egyesülete 1934. év őszén szintén elhatározta, hogy a falusi népoktatás eredményesebbé tévése érdekében annak központjába állítja a szülőföld ismertetését, s kívánatosnak tartotta, hogy az ehhez szükséges történelmi, statisztikai s a falvakon nem található más adatok megszerzését valamely intézmény elősegítse.

A falvak egészségügyi s ezzel összefüggő szociális állapotainak vizsgálata terén nagyjelentőségű munkába kezdett újabban az Országos Közegészségügyi Intézet, mely a gondos kiképzés után már 80 községben működő egészségügyi testvérekkel körzetükről részletes szociográfiai felvételt készített. Ezek közül Ostoros községé a Magyar Szemlében jelent meg.

A falu megismerését célzó mozgalom tehát az utóbbi válságos években kiszélesedett, s mind több ifjúsági és más egyesület tagjai, továbbá újságok munkatársai járják és tanulmányozzák a vidéket. Azonban az egymástól elszigetelten s többnyire megfelelő rendszer nélkül folyó munkának a fentebb elmondottak szerint hátrányai is vannak, mert amíg egyik községben többen is végeznek hasonló célú kutatást, addig a vizsgálódásra talán érdemesebb helyek teljesen figyelmen kívül maradnak.

A szétfolyó falumunka összhangba hozása, megfelelő megosztása és elősegítése céljából tehát közös központi szervre van szükség, ezért a Magyar Társaság nemrégben Falukutató Intézetet létesített, s annak bizottságába a falumunkával foglalkozó szervezetek képviselőit is bevonja.

Az intézet dr. Steinecker Ferenc egyetemi tanár elnökele alatt működik és Budapest IV., Szerb-utca 23. szám alatt berendezett archívuma az összes községek régebbi állapotaira vonatkozó statisztikai és szociográfiai adatokat s többféle térképet foglal magában. Az intézet szervezeten egészíti ki az 1920-ban létesült Magyar Szociográfiai Intézetet, mely a könyvekből és folyóiratokból kijegyzett statisztikai, történelmi s más adatokat cédlarendszerben községenként őrzi s az érdeklődők használatára bocsátja.

A Falukutató Intézet arra törekszik, hogy a falvak megismerését s az ehhez szükséges szakzerű vizsgálatát elősegítse és széles körben terjessze. Továbbá oda hat, hogy egyelőre legalább az érdekesebb falvak és jellegzetes községtípusok, valamint ama helységek monográfiái vagy társadalomrajzai elkészüljenek, ahol tanítóképzők, teológiai és gazdasági szakiskolák vannak, s azok tanárai és jelesebb növendékei rendszeres és állandó megfigyeléseket tehetnek. Az Intézet e végből szülőföldismereti és szociográfiai tanulmányokat tesz közzé, s a falukutatás vezérfonalának alábbi kérdőpontjai alapján készült legjobb községmonográfiák és társadalomrajzok jutalmazására pályadíjat tűz ki, a legkiválóbb műveket kiadja. A forrásmunkákhoz való hozzájutás megkönnyítésére összeállította a „Honismeret és Falukutatás Repertóriumát”, mely a községek, tájak és megyék betűrendjében a róluk írt könyvek, folyóiratcikkek és kéziratok címeit is közli.

Az Intézet hivatása azonban elsősorban az, hogy kapcsolatot, együttműködést és munkamegosztást létesítsen a falukutatással foglalkozó különféle szervezetek között, és keresztülvigye azt, hogy egyelőre legalább a jellegzetes községtípusok monográfiái az egységes vezérfonal segítségével elkészüljenek, s tudományos és gyakorlati felhasználás céljából hozzáférhetők legyenek.

Megvan tehát a mód arra, hogy komoly munkaközösséggel falvaink s a tanyavilág széleskörű rendszeres vizsgálata végre meginduljon. Ez akkor is hasznos és eredményes lesz, ha nem jelenik meg mindjárt minden községről monográfia, de a falu kérdéseiben eljáró s jogszabályt alkotó vagy alkalmazó vezetőemberek, továbbá a főiskolai s egyéb oklevelet szerző ifjak a módszeres szociográfiai felvételben való faluismeretet, vizsgálódási készséget és szociális érzéket szerznek. Ennyit pedig a súlyosan beteg falu érdekében mindenki, s elsősorban a fogékonylelkű ifjúság könnyen és szívesen megtehet.

2. A fekvés, település, gazdasági-, nép és birtokviszonyok tekintetében egymástól különböző falvakat az előforduló fontosabb ügyekben: telepítés, határrendezés, tagosítás stb. esetén egyenként szükséges alaposan áttekinteni, általános tervek készítésekor pedig legalább a jellegzetes községeket s a bennük időnként végbemenő változásokat kell megfelelően ismerni és figyelembe venni.

Csupán néhány főbb típust említve lényegesen különböző a helyzet egy zárt faluban, mint a tanyavidéken, más egy kétszáz lakosú törpefaluban, mint tíz-húszeszes lélekszámú városias helységben. Eltérők a gazdasági- és népvizonyok a hegyvidékeken és a síkságokon, az egykori úrbéres és a szabad községekben, mások a lehetőségek nagyváros, fürdőhely, bányatelep szomszédságában, mint vasútól, piactól távolfekvő vagy éppen a trianoni határszélre került falvakban. Eltérő a helyzet a kistermelőkből álló szőlővidéken, vagy uradalmak szomszédságában, más egy telepített német, tót, szerb faluban, mint az ősmagyar lakosságában.

A falvakat azonban csak az tudja gyorsan és helyesen áttekinteni, aki legalább egynek monográfiáját rendszeres adatgyűjtés, vizsgálódás alapján elkészítette, s ennek során a különböző tényezőket és jelenségeket, azok összefüggéseit, továbbá földterítésük módját megismerte. Az ebben való jártasságra nemcsak a gyakorlat emberének, hanem a tudományok különböző ágaiban kutatóknak szintén szükségük van, ha a vizsgált jelenségeket nem elszigetelten, hanem a különféle emberi és természeti tényezőkkel s az élettel való összefüggéseiben akarják látni.

Más szempontból az is kívánatos, hogy a falu minden vezetőlere s értelmesebb lakosa szülő- illetve lakóhelye múltbeli fejlődése, mai állapota s jövőbeli lehetőségei felől tájékoztatva legyen, amit szintén csak rendszeres tanulmányozással lehet elérni.

E vezérfonal a tervszerű és alapos falukutatást akarja megkönnyíteni, amikor a különféle irányú vizsgálódások alkalmával tisztázandó összes kérdéseket csoportosítva adja, s arra is rámutat, hogy a szükséges adatokhoz hol és miképpen lehet hozzájutni, továbbá *a falut alkotó tényezők közt eddig észre sem vett sokféle kapcsolatot és egymásrahatást mily módon kell kideríteni?*

A kérdőpontok úgy vannak összeállítva, hogy a kutató a kitűzött cél vagy a vizsgált község szempontjából lényegtelen és tárgyaltalan kérdéseket figyelmen kívül hagyva az illető falura nézve fontosakat megfelelően kibővíthesse. A tájékozódást megkönnyítő számozással ezért az egyes kérdések helyett csak azoknak nagyobb csoportjai vannak ellátva.

A rendszerbe foglalt kérdőpontok alapján a község rövid áttekintése után vizsgálat alá kerülnek a természeti és földrajzi tényezők, s azok kialakulása, aztán a falu és lakossága története, majd a népesség mai mozgása, összetétele, jellegzetes sajátosságai, családi élete s ezzel összefüggő életviszonyai és színvonala, aztán az egyénnek a családdhoz, mindkettőnek a társadalomhoz, továbbá a községhez, államhoz és egyéb szervezetekhez való viszonya, majd a gazdasági élet, végül a falu hatóterülete s a környékkel és a távolibb vidékekkel való kapcsolata.

Ha e vezérfonal alapján *községmonográfia* készül, az a természeti, emberi és történelmi tényezőkre egyaránt kiterjeszkedve az adottságoknak megfelelő helyi feladatokra és tennivalókra is rámutat. Történelmi, statisztikai s más adatok halmozása helyett csak azokat domborítja ki, amelyek az illető községet jellemzik. A kutató az ismeretköréhez és a kitűzött célhoz közelálló kérdéseket dolgozza ki jobban, a többi mellőzi vagy röviden érinti, részletes népjelmezést s társadalomrajzot pedig csak akkor ad, ha hosszabb ideig tartó megfigyeléseket tehet vagy erre alkalmas egyént talál a helyszínén.

Más a helyzet akkor, ha egy faluról vagy vidékről *szociográfia* készült, s a kutató a társadalmat alkotó egyének és csoportok helyzetét, egymáshoz való viszonyát, kapcsolatait, anyagi és szellemi életét, szükségleteit és bajait vizsgálja, hogy a beteges tünetek okait és orvosságát megtalálja, s gyakorlati vagy tudományos célra általános következtetéseket vonjon le. Ebben az esetben elsősorban a társadalmi élet jelenségeivel foglalkozik, s csak az ezekkel szorosan összefüggő történelmi, föld- és természetrajzi, gazdasági és egyéb adatokat dolgozza fel.

Az összes kérdőpontokra senkinek sem szükséges válaszolni, de *kívánatos azokat a bármely irányban kutatóknak átolvasni, hogy széleskörűbb áttekintést nyerjenek, s figyelembe tudjanak venni minden olyan adatot és összefüggést, ami vizsgálódásukat eredményesebbé teheti. Ily célra jól használhatják a járási- és tájmonográfiák írói, továbbá a település-, gazdasági- és emberföldrajz s a néprajz terén kutatók is, akik a vizsgálódásuknak megfelelő részletesebb vezérfonalat s kérdőpontokat, – ha erre szükségük van – a Magyar Társaság kiadásában megjelent „Honismeret és falukutatás irodalma” című füzetben találják meg. E repertórium a különböző szakirányú és általános forrásművek mellett a községek, tájak és vármegyék betűrendjében felsorolt s részben mintául is használható monográfiák és szócikkek címeit szintén közli. E jegyzékből az is kiténik, hogy amíg egyes falvakról már több tanulmány jelent meg, másokról ezideig semmi sem készült.*

A kutatás tárgyát kívánatos a fent röviden elsorolt, avagy más jellegzetes községtípusok közül venni, hogy elsősorban ezek monográfiái és társadalomrajzai készüljenek el, s a magyar falu egyetemes szociográfiája azok alapján összeállítható legyen. A vizsgálatra legalkalmasabb községek megválasztásában, továbbá a nehezebben hozzáférhető történelmi, statisztikai s más adatok megszerzésében a Falukutató Intézet szívesen nyújt segítséget a vidéken lakó kutatók részére, kik a nagyobb könyvtárakhoz és a Szociográfiai Intézet gyűjteményéhez nem juthatnak hozzá.

Ily könnyítéssel s egy-két mintaszerű mű átolvasása után jó faluszociográfiát készíthet az, aki e vezérfonal irányítása mellett lakóhelye vagy más közeli helység jól ismert lakosságát hosszabb ideig rendszeresen figyeli, s ennek során a jellemző vonásokat s az összefüggéseket észreveszi, a kapcsolatokat pedig áttekinti.

Ezzel szemben az, aki a helyszínén nem ismerős és az ottani hosszabb ideig tartó vizsgáldásra megfelelő munkatársat nem talál, de a városi könyvtárak, hivatalok adataihoz könnyen hozzá tud jutni, inkább községmonográfiát (községrajzot) készítsen, s ehhez használja fel a már 1100 elemi és polgári iskolában vezetett „Szülőföldismereti anyaggyűjtőfüzet” adatait is, amelyek hosszabb idő óta folyó megfigyelésen és gyűjtésen alapulnak.

Az is helyes, ha 2–3 kutató munkaközösségben dolgozik, és a falun lakó elsősorban a szociográfiai s más megfigyeléseket, a városbeli pedig a könyvtári és levéltári adatszerzést s esetleg a feldolgozást és felülbírálatot végzi.

A nyomtatásban megjelent adatokat az említett Repertóriumban felsorolt munkákban, a kézírásosak nagyrésztét pedig, köztük a bevetett és learatott terület, termésátlagok, tavaszi állatösszeírások, az anyakönyvek stb. évenkénti kimutatásait a községhezán s részben a gazdasági felügyelőknél, a pár év előttieket pedig a Közp. Statisztikai Hivatal irattárában lehet megtalálni.

Az 1930. évi népszámlálásnak az eddigieknél részletesebben feldolgozott községenkénti adatai a Statisztikai Közlemények 83. és 86. sz. kötetében már megjelentek s a korábbi évtizedekkel való összehasonlítás után a népmozgalom, vándorlások, birtokmegosztás, építkezés stb. alakulását pontos számokkal világítják meg.

A széleskörűbb vizsgálódáshoz még gazdagabb anyagot s erősebb ösztönzést fog nyújtani az 1935. évi nagy mezőgazdasági statisztikai felvétel, amelynek eredményei községenként feldolgozva egy-két éven belül bizonyára közlésre kerülnek. Ennek adatanyaga az 1895-ben végrehajtott első nagy mezőgazdasági összeírásnál sokkal bővebb lesz s e kettőnek összehasonlítása a 40 év alatt végbement nagy változásokat szembevetően fogja mutatni.

Az új irányú történelmi, föld- és néprajzi kutatást megkönnyíti majd a „Hungarológia” kitűnő könyvsorozatában a Hóman–Szekfű-féle történelem s a négykötetes „Magyarország Néprajza” után sorra kerülő magyar földrajz és antropológia.

A vezérfonalban több kérdés mellett mindjárt közöljük az a adatok forrását és feldolgozásuk módját is, a természetes és tényleges szaporodás országos és megyénkénti %-számaikat pedig a vizsgált községével való összehasonlítás céljából más országos átlagszámokkal együtt külön táblázatban adjuk.

A különböző helyekről összegyűjtött történelmi, statisztikai s más adatokat a kérdéscsoportok számozásának megfelelően rendezve a helyszínén kell a hiányzó szociográfiai, gazdasági s más anyaggal kiegészíteni, részben pedig helyesbiteni.

A nép életmódját, gondolkodását, gazdálkodását kutató kérdéseket nemcsak az illetékes falusi vezérek, továbbá a néppel sűrűn érintkező orvos, egészségügyi testvér, védőnő, ügyvéd, kereskedő, vendéglős stb., hanem több értelmes kis- és törpebirtokos, bérlő, cseléd, napszámos előtt szintén fel kell tenni. Kisembereknél ez kikérdés helyett beszélgetés során való kérdezősködés legyen, az illetőnek, vagy családjának sorsa iránti szeretetteljes érdeklődés alakjában. *A hallottakat nem szabad nyomban feljegyezni, sem a tudakolás célját elárulni*, mert a kérdeztet ez befolyásolja, épúgy, mint az, ha az életmódjában vagy gazdálkodásában észre vett hibákat a kutató bírálhatja, tanácsokat ad, népiesen beszél, túl sokat akar egyszerre megtudni, vagy az adókirovásnál figyelembe jöhető vagyoni és jövedelmi viszonyok iránt érdeklődik.

A kiválasztott községet nem elszigetelten, hanem a *környező falvakkal összehasonlítva*, a velük való kapcsolatok figyelembevételével *kell vizsgálni*, s az ezekre vonatkozó fontosabb adatok alapján a szembetűnőbb eltérések s azok okai szintén megvizsgálандók.

Ha a kutató saját megfigyelései s a hallottak vagy olvasottak alapján a községre jellemző és fontos tényezőket és jelenségeket kölcsönhatásaikkal együtt felderítette s a következtetések levonása után a hibákat és tennivalókat megállapította, kívánatos, hogy azokat a falu vezetőembereivel s értelmesebb lakosaival közös megbeszélésen közölje. Az egybegyűltek így okulnak a hallottakból, másrészt észrevételeikkel a kutató egyik-másik adatát és megállapítását helyesbítik.

Csak ezek után lehet az elkészített községmonográfiát vagy társadalomrajzot kinyomtatni, ha pedig ez akadályokba ütközik, az esetben a kéziratot – lehetőleg bekötve – valamelyik könyv- vagy levéltárban, esetleg a községi irattárban közhasználatra elhelyezni. A Falukutató Intézet a nála bejelentett avagy őrzésre letett ily kéziratok művekről évenként jegyzéket ad ki s ekként tájékoztatást nyújt arról, hogy mely falvak nincsenek még feldolgozva, másfelől a szomszédos községekkel való összehasonlításhoz szükséges adatok hol találhatóak?

A falukutatás célja néha a vizsgálódás módszerének megismerése, máskor egy község ismertető leírása, de lehet a cél különleges is, így egyes községeket, vidékeket pusztító egyke, elvándorlás, népbetegségek okainak vagy az országcsönkítés, válság, közeli nagyváros stb. hatásainak tanulmányozása. A vizsgálódás azonban sohasem lehet tendenciózus, ezért a kutató a faji, felekezeti, politikai és osztályfelfogultság torzító és átszínező szemüvegét sohasem használhatja.

A falukutatás orvosi vizsgálat legyen, ami olykor talán fájdalmas és kellemetlen, de mindig kíméletes és hasznos, akár a baj megállapítása és gyógyítása vagy annak megelőzése céljából történik. Amiként azonban az orvosnak betegéről mindent tudnia kell, de egyet-mást nem szabad elárulnia, a falukutató sem teheti közzé azt, amivel a vizsgált falunak s adatközlőjének árthat, a népet pedig a későbbi kutatókkal szemben zárkózottá, bizalmatlanná teheti. Az ily-termesztű érdekesebb megfigyeléseket a falu nevének említése nélkül, külön cikkben lehet megírni.

Végül pedig nem szabad csupán a hibákat meglátni, sem azokat indokolatlanul általánosítani, az öröndetes jelenségeket pedig elhallgatni, mert a falut a maga egészében kell ismerünk, ha azt nemcsak gondozni és gyógyítani, hanem szeretni s megbecsülni is akarjuk.

(A falukutatás vezérfonala. Bp., 1935. 5–16. old.)

A honismereti táborok szerepe, szervezése¹

A honismeret-helytörténet tanórán kívüli lehetőségei közt jelentős szerepe van a honismereti táboroknak, amelyek a szakkör mellett kiemelt helyet foglalnak el a diákok nevelésében. A táborok célja a hon egy kis szeletének megismertetése, a konkrétumokon keresztül a hazához való kötődés erősítése. Nem jövőndő régészeket, történészeket, néprajzosokat, történelem-, illetve magyartanárokat kívánunk képezni, ahogy ezt Lukács László néprajzkutató is megfogalmazta nyilatkozatában.²

A tábor – még a „bejáró” tábor is – viszonylag rövid időszakban (egy-két hét), koncentráltan hat a résztvevőkre. Nem heti néhány órában, hanem folyamatosan működik bennük a tanuló és „tanár” közti kapcsolat. (Nem véletlen a tanár idézőjelbe tétele, ugyanis ebben a viszonylatban tanár például a fazekas is, aki mestersége fogásait mutatja be, illetve lehetővé teszi azok kipróbálását.)

A táborok alkalmat nyújtanak arra, hogy a résztvevők – a választott témának megfelelően – személyes tapasztalatokat gyűjtsenek. Ezek a tapasztalatok nemcsak a kutatott témára vonat-

¹ Elhangzott 2002. október 11-én Békéscsabán, a Honismereti Szövetség által szervezett IV. Iskola és honismeret konferencián. (Szerk.)

² „Nem honismereti szakembereket neveltünk, érzelmi töltést adtunk nekik” – A huszonöt éves ifjúsági táborozásról beszélget Lukács László néprajzkutatóval *Halász Péter*. Honismeret 2000/3. 93–96. old.

kozhatnak, hanem a kapcsolatteremtésre, az együttműködés fejlesztésére, a beszélgetés irányításának elsajátítására (pl. ne kalandozzon el az adatközlő) és a másik ember megismerésére, ami oly fontos a tizenévesek számára.

Egy tábor élete természetesen nem csak foglalkozásokból áll, különösen nem a bentlakásoké. Szükség van a szabadidős programokra – kirándulásokra, sportversenyekre, vetélkedőkre, sőt egy-egy jó beszélgetésre is. A teljesen vagy részben önellátó táborokban további olyan feladatok hárulnak a résztvevőkre (takarítás, főzés, mosogatás), melyek többségét a mai családokban a szülők végzik, s ritkán vonják be a gyermekeiket.

Évi 30-35 tábort támogat a Honismereti Szövetség, de nem ennyi az ismert honismereti táborok száma, hisz egy részüket a Szövetség keretein kívül szervezik, másik részük pedig a megszerezhető támogatások miatt gyakran nevezi másképp magát, például: tánc-tábor, kézművestábor stb.

A táborok típusai

Sokféle csoportosítás lehetséges. Közülük kettőt emelek ki, az egyik a résztvevők életkora szerinti, a másik a tartalmi tevékenység szerinti felosztás.

A különféle korosztályok – általános iskolás, középiskolás, főiskolás – életkori sajátosságainak megfelelően a téma más-más megközelítését igénylik. Nem kell magyaráznom, hogy egy alsó tagozatos gyermek a játékos, a munkáltató foglalkozásokon érzi jól magát, míg egy középiskolás már az önálló, egyedül vagy csoportosan végzett feladatokban, feltáró-kutató munkában vesz részt szívesebben.

Tartalmi szempontból nézve is többféle tábor működik. Elsőnek a tematikus táborokat említem. Itt egy-egy témához kapcsolódnak az előadások, gyakorlati foglalkozások, kulturális programok. Ilyen volt például 2000-ben a Békés Megyei Honismereti Egyesületnek *A csodaszarvas nyomában* című millenniumi gyermektábor.³

Gyakori az ún. munkáltató tábor. Ezeknél egy-egy működési terület, tevékenységi forma játssza a főszerepet, például a néptánc, a zene stb. Előfordul, hogy egy-egy kismesterség áll a program középpontjában, amikor még élő, vagy már háttérbe szorult foglalkozással ismerkednek meg a résztvevők (pl. szövés, nemezelés). Néha ez a típusú tábor nem marad meg egyetlen mesterségnél, hanem a kézművesség több ágában próbálhatják ki tehetségüket az érdeklődők. A könyvi általános iskola már több éves múltra visszatekintő kézműves táborában agyagozás, nemezelés, fonás (vessző, gyékény, szalma), szövés, csuhézés, bőrzés, batikolás, tojásfestés, gyöngyfűzés és tűzzománc készítés szerepel.

A néprajz és (vagy) helytörténeti gyűjtőtábor már inkább az idősebb – középiskolás – korosztálynak szervezhető. Ők már képesek – szakemberek útmutatásával, tanári irányítással, kérdőívek használatával – egy-egy kisebb falu vagy településrész hagyományait, szokásait, történetét, lakói egykori életmódjának emlékeit felgyűjteni. Az ismeretanyag mellett esetenként a tárgyi gyűjtés is szóba kerülhet, ha az összegyűjtött anyag elhelyezéséről, helyi bemutatásáról, megőrzéséről tudunk gondoskodni. Példa erre a Szanyi Helytörténeti Gyűjtemény, vagy a Nagymenyéri (Velky Meder) Magyar Tájház. Mindkettő a Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület nemzetközi diáktáborának munkáját dicséri.⁴

Sokszor összemosisznak a tipizálás határai. A győri Hild József Építőipari Szakközépiskola szakkörének nyári tábora Józsa Tamás tanár úr vezetésével évente felméri egy-egy falu népi emlékeit, s elkészíti az épületek pontos rajzait. Munkáltató, vagy inkább néprajzi a táboruk? Itt a kétféle tevékenységi kör együtt van jelen. Az összetettség jellemzi az országjáró táborokat, ahol a haza történeti, néprajzi és természeti értékeivel ismerkednek a résztvevők. A „komplexitás” (néprajz, történelem szociológia) mutatkozott meg Békés megyében „A térség, amiben élünk” címmel 1997 és 1998-ban rendezett ifjúsági interetnikus kutatótáborban is.⁵

³ A csodaszarvas nyomában – módszertani füzet (szerk.: *Fabulya Lászlóné*). Karácsony János Megyei Honismereti Egyesület. Békéscsaba, 2000. 52 old.

⁴ *Jászberényi Ferencné*: A „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület. Honismeret 1997/3. 91. old.

⁵ A térség, amiben élünk (szerk.: *Járolí József*). Karácsony János Honismereti Egyesület. Békéscsaba, 2000. 119 old.

A táborok szervezése⁶

A táborok szervezői általában azok közül kerülnek ki, akik már valamilyen szinten foglalkoztak, illetve foglalkoznak a honismerettel: iskola, szakkör, honismereti, közművelődési vagy helyi egyesület, könyvtár, közművelődési intézmény, múzeum, gyűjtemény stb. Ezekben található meg azok a személyek, akik terveznek, pályáznak, szerveznek, vezetnek, s az adódó feladatokat elvégzik.

Első lépés a tervezés: mit kívánunk elvégezni, kikkel, kiknek, mennyiért? Meg tudjuk-e teremteni a tábor anyagi feltételeit? Üzleti alapon bonyolítjuk (minden költséget a résztvevők fizetnek), vagy támogatókra próbálunk szert tenni? Akad-e olyan intézmény, amely költségvetésében felvállalja céljainkat, vagy minden kiadásunkat pályázatokból, szponzorok támogatásaiból, illetve a résztvevők hozzájárulásából fedezzük? Csak az anyagi kérdések ismeretében, azaz a kiadásainknak legalább 60-70 %-os fedezettségében állhatunk neki a szervezőmunkának. Ekkor már szinte biztonsággal szervezhetünk, bár a mai döntési gyakorlat miatt gyakran előfordul, hogy több pályázatunk eredményét már csak a tábor után tudjuk meg.

Fontos a vezetők kiválasztása. Előnyös, ha a tábor vezetője, a szaktanácsadó, a csoportvezetők maguk is művelik a honismeret valamelyik szakterületét. A Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület diáktáborában gyakorlat, hogy mindig van egy-két olyan csoportvezető (főiskolás, egyetemista vagy frissen végzett fiatal), aki a korábbi évek táboraiiban még diákként vett részt. Életkoruknál fogva közelebb állnak a tanulókhöz, s ennek számtalan előnye van, mint ahogy annak is, ha sikerül a vezetők közé helyben élő személyt megnyerni.

A helyszín kiválasztása is jelentős feladat azoknál a táboroknál, melyeket nem állandó helyen, azonos intézményben szerveznek meg évről-évre. Gyakorlatomban fontosnak tartom, hogy sokszínű, fogadóképz települést keressünk. A helyszín egy gyűjtő-kutató tábor esetében döntően meghatározza az elvégzendő munkát. Más és más hagyományokat találunk például egy egykori nemesi-, vagy egy jobbágyfaluban. Szerepet játszik a technikainak tűnő feltételek megléte is: a szállás, az étkezés, valamint a fürdés lehetősége. Már ebben a szakaszban fel kell venni a személyes kapcsolatot a szóba jöhető település vezetőivel (polgármester, iskolaigazgató, plébános vagy lelkész), hisz ők ismerik legjobban lakóhelyüket. Legtöbbször konkrét javaslatok is vannak arra nézve, hogy kiket keressünk fel, az egyes kérdések megoldásában ki-re számíthatunk. Ez egyben első lépés is a helyiek támogató megnyerésére. Gyakran igényeiket is megfogalmazzák arról, hogy mely területeken kellene kutatómunkát végeznünk.

A résztvevők kiválasztása sokféle módon történhet. Talán legegyszerűbb a jelentkezés. Ez csak akkor okozhat gondot, ha több, vagy ha kevesebb a jelentkező a tervezett létszámnál. Előzetes feladat elkészítéséhez, megoldásához is köthetjük a részvételt. Így már a tanuló munkáját megismerve válogathatunk. A Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesületnél kialakult gyakorlat szerint a Kisfaludy Napok Diákfesztivál honismereti pályázatának legeredményesebb résztvevőit, illetve az előző évben már kiváló tábori munkát végzőket hívjuk meg táborunkba. Az utóbbiaknak rendkívül fontos szerepük van a tábori hagyományok átörökítésében.

A tábor közvetlen előkészítése a terepbejárással kezdődik. Ennek során kell tisztázni többek között olyan kérdéseket is, mint például a közlekedési lehetőségek, fénymásoló használata stb. Itt most csak egy, az ellátással kapcsolatos részterület tennivalóit mutatom be: mikor nyitnak, illetve zárnak a boltok, mit lehet bennük venni, mikor és milyen friss árut kapnak, előre kell-e a kenyeret megrendelni, hol lehet venni mobiltelefonba feltöltőkártyát stb.

A vezetők mellett fontos a helyiek megnyerése, hisz egy-két hétig lakói leszünk a településnek, részesei az életének, sőt mi leszünk a „téma”. Általában a helyben szokásos módon (plakátok, hangosbemondó, kisbíró), illetve a megyei lapban előzetes hírként közzétesszük jövetelünket, céljainkat. Ez segít abban, hogy ne fogadjanak gyanakodva, ne nézzenek házalónak bennünket. Fontos a köszönés! A városi diákok ettől már teljesen elszoktak, falun pedig ezt

⁶ A táborok szervezésével kapcsolatos megállapításaimnál saját tapasztalataimra támaszkodom. 1983-tól nyolc éven keresztül vezettem Csorna város középiskolás diákjai számára honismereti táborokat a Rábaközben. 1995-től bekapcsolódtam a „Szülőföldünk” Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület Nemzetközi Honismereti Diáktáborának munkájába. Ott előbb csoportvezetőként, majd 1998-tól táborvezetőként dolgoztam, illetve dolgozom.

még nagyra értékelik. Szinte mindig visszajelzik, hogy „jó köszönő” táborozóink vannak. Azért, hogy a település lakóinak bepillantása legyen munkánkba, meghívjuk őket programjainkra, hisz azok egy része – főleg az előadások – nyilvánosak. Néhányan el is jönnek.

Ugyancsak az előkészítő munka része a foglalkozásvezetők, előadók, közreműködők (pl. művészeti csoportok) felkérése, az időpontok, az utazási körülmények pontos rögzítése.

Az előkészületekhez viszonyítva maga a tábor szinte már kész „üdülés”. „Csak” a programot kell a helyzetből adódó rugalmassággal végrehajtani, a manuális, illetve gyűjtő-kutatómunkát elvégezni, a kész anyagot rendszerezni, a munkát értékelni, s végül az elért eredményt a helyieknek, a támogatóknak bemutatni.

Pájer Imre

Tanulmányi kirándulás, mint a honismereti nevelés része¹

Az iskolai kirándulás lényegében nem más, mint annak felismerése, hogy az iskolának a tanterven kívül is vannak feladatai. A felismerés nem új, a nevelés-oktatás történetében sokan felismerték a kirándulás, a szabadban töltött idő hasznosságát. A hangsúly azonban mindig más és más volt. Montaigne és Rabelais a séta esetében a hangsúlyt az egészség megőrzésére helyezte. Comenius a szemléltetést, a természet megfigyelését tartotta fontosnak, Rousseau a nevelést helyezte előtérbe. A történelmi kuriózumok ellenére azonban kirándulások a XIX. század második felében épültek be az iskolák életébe. Az 1911–1915-ben megjelent Népoktatási Enciklopédia szerint „az iskolában a földrajz, történelem, természetrajz és a beszéd- és értelemgyakorlati oktatás intenzitása érdekében a kedélyképzés szempontjából és egészségügyi okokból is az iskolatermen kívül is van feladata. Az iskola ezt séták és kirándulások alakjában oldja meg.” Az 1933–1934-ben kiadott Pedagógiai Lexikon részletesen és árnyaltan foglalkozik a kirándulásokkal. A Lexikon szerint a kirándulásoknak maradandó hatása van az eleven történésen, az élő példán, a közvetlen megismerésen és az egyéni tapasztaláson keresztül.

A fenti felismerések alapján először a gimnáziumokban vált rendszeressé a kirándulás. Alsóbb osztályok a Balatont, a Tátrát, majd a Mátrát keresték fel, érettségi előtt rendszeres volt a külföldi kirándulás. Igen gyakran hajón mentek le az Al-Dunára, majd onnan Görögországot keresték fel. A kirándulásokra gondosan felkészültek, a szegény gyerekek költségeit alapítványi keretből pótolták, majd utóbb a látottakról a következő évi évkönyvben, értesítőben részletesen beszámoltak.

A polgári iskolák szerényebb útvonalakon ugyan, de ugyancsak rendszeresen kirándultak. A népiskolák tanulóinak anyagi helyzete legfeljebb csak a környező erdők, hegyek felkeresését tette lehetővé. A rendszerességet itt a századfordulótól az amerikai mintára elterjedt Madarak és fák napja jelentette, amikor az iskola környékén lévő erdőket, mezőket keresték fel. Ilyenkor a természet szeretetével és szépségével kapcsolatban verseket mondtak, fákat ültettek, vagy a szemetet szedték fel az erdőben. Külön tanulmányt igényelne a fővárosi iskolák kirándulásainak bemutatása. Igen gyakran kiránduló vonatok indultak a Balatonra, a Mátrába és ezek költségeit jelentős mértékben a főváros fedezte. Ugyancsak hosszan lehetne beszélni a cserkész-táborokról, a Magyar Tanítók Turista Egyesületéről.

A kirándulásokat tehát mindenki fontosnak tartotta, senki nem ellenezte, a tantervek is utaltak rá, sőt az oktatás és nevelés szinte valamennyi szereplője igényt tartott rá. Mondhatnánk azt is, hogy sokan „osztokodnak” a kirándulásra, így hol az egészségnevelési, hol a természetrajzi-biológiai, hol a történelmi, hol a nevelési szempontok kerültek előtérbe. Az osztokodás sajnos nem növelte a kirándulásra fordítható idő kereteit, s nem segítette a kirándulások szervezésének, módszertanának kialakulását. Nyilván más a kirándulás, ha közete-

¹ Elhangzott 2002. október 12-én Békéscsabán, a Tanórán kívüli honismereti oktatás témájú IV. Iskola és honismeret konferencián. (Szerk.)

ket vagy lepkéket gyűjtünk, megint más, ha az országot, annak népét, a közösségét kívánjuk megismerni, s ismét más, ha történelmi emlékhelyeket látogatunk meg.

Kérdés, hogy lehet-e, szabad-e, és ha igen, akkor milyen mértékben indokolt különválasztani a célokat. A lehetőségek korlátozottak, így meggyőződés, hogy ha némi kompromisszummal is, de meg kell keresni azt a módszert, amikor egy kiránduláson belül több oktatási és nevelési hatás is érvényesül.

Zaklatotztörténelmünkben sajnos a kirándulások céljánál hol ide, hol oda esett a hangsúly, de mi ezen a tanácskozáson elsősorban a honismeret szempontjait akarjuk körbejárni. Ennek időszerűségét elsősorban az indokolja, hogy a közvetett élmények világában különös hangsúlyt kell kapniuk azoknak a valóságos élményeknek, melyek a honismerethez, pontosabban a honszeretethez vezetnek. A pedagógia és a pszichológia számtalan tétele bizonyítja, hogy az átélt élményeket semmi nem pótolja. Más olvasni, hallani, látni valamit, mint átélni, megtapasztalni. Közhely, de mégis megemlítem a közös élmény fontosságát. Ismét a régi Pedagógiai Lexikonból idézek, ahol ez olvasható: „...és mennyi jóra ösztönző lelki készség van, melyek mind életre kelhetnek ott kint a szabadban, amikor tanár és tanítvány együtt gyönyörködhetnek annak a földnek a szépségében, ahol születtünk, élünk és halunk, amelyért mindannyiunknak dolgozni kell.”

A közös élmény, a szép táj egyenes úton vezet a megismerés igényéhez, a megismerés viszont környezetünk megszeretéséhez. Szabó Zoltán írja, hogy a haza földrajzi értelme sok tekintetben elsődlegesebb, mint a történelmi. Szabó Zoltán nyomán is állíthatjuk, hogy a természetben, a tájon, a földön keresztül vezet az út az adott földön élő emberekhez, az emberek közösségéig, a hazához. Ezt az irodalom is tükrözi. Petőfi „szülőföldem szép határa”-ról írt, Széchenyi „kedves földieknek” szólította meg az embereket. Az első élményeink közvetlen környezetünkhöz, susogó fákhöz, vízcsofogáshoz, házakhoz kötődnek.

Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert kirándulások tervezésekor mindezt messzemenően figyelembe kell venni. A honismerethez, honszeretethez a szűkebb környezet megszeretésén, megismerésén keresztül vezet az út. Egy 10 éves gyerek nem megismerni akarja a Balatont, hanem fürödni szeretne benne, egy 12 éves fiú az erdei tisztásban nem a szép haza egy darabját látja, hanem helyet a focijáráshoz. Az így szerzett élmények, igények vezetnek el magasabb igényekhez.

És itt fel kell vetni a külföldi kirándulások kérdését. Tragédia-e, ha egy gyerek először megy „olaszba” mint a Mátrába? Mindezt azért kell végiggondolni, mert egyre gyakoribb, hogy a tanulók egyre nagyobb része nem a szomszéd falut, vagy várost fogja megismerni, hanem a szomszéd országot, vagy netán a szomszéd földrészt. A globalizáció, az EU csatlakozás és egyáltalán a javuló életszínvonalunk idején a pedagógiának ezekhez a problémákhoz tudatosan kell viszonyulni. Érdemes ismét történelmi példákra utalnunk, hiszen a XVIII. században értelmiségünk jelentős része a szomszédos vagy távolabbi országok megismerésén keresztül jutott el a hazához. Gondolok itt elsőként a peregrinációra. Apáczai és társai a külföld megismerésén keresztül jutottak el a hazai viszonyok megváltoztatásának felismeréséig. Beszélhetnénk itt arról a magyar értelmiségről, amely az 1930-as években a klebelsbergi ösztöndíjak segítségével jutott el Európa fejlettebb országaiba és hozta onnan haza szülőföldjük átalakításának, jobbításának igényét. De gondolhatunk személyes élményeikre is, amikor egy-két évtizede megérkeztünk gazdagabb országokból, a határon néha megalázó vizsgálatok ellenére is örültünk, mert hazaérkeztünk.

Végül engedjék meg, hogy a teljesség igénye nélkül egy-két módszertani problémát érintsek.

A növekvő lehetőségek a jövőben tudatos tervezést igényelnek. Ez azonban soha nem jelentheti a kirándulásokban rejlő kötetlenség feladását. A kirándulás tudatos tervezése a pedagógus belső munkáját igényli, de ez nem jelenti azt, hogy a kirándulás egy kihelyezett tanítási óra legyen. A kirándulás ne legyen „buli” sem, ne jelentse a normák áthágását, de ne legyen az iskolai kötöttségek szükségszerű merevségének folytatása sem. Az élmény, az öröm, a határok közötti kötetlenség az a többlet, mely a kirándulások hatását életre szólóan megszabja. Mindez természetesen az életkori sajátosságok szigorú figyelembevételét kívánja. A kirándulások által a haza, a hon megismerését valóban csak végső célként tekinthetjük, s az ehhez vezető út hosszadalmas. Legyen a kirándulás mindig az életkornak megfelelő örömforrás. Az ország, a nép, a közösség, annak történelmének megismerése és megszerettetése e folyamat végén van. S nekünk, e folyamat módszereit kell keresni.

Jáki László